

Yard. Doç. Dr. Nermin ŞAMAN DOĞAN

Eski Uluborlu'daki Hamam ve Çeşmeler

Bu çalışmada Isparta İli, Uluborlu İlçesinde bulunan Balta Bey Hamamı, Karabey Hamamı, Büyükçeşme ve Muhiddin Çeşmesi tanıtılacaktır. Konumuzu oluşturan hamam ve çeşmeler bugünkü Uluborlu'nun güneydoğusundaki bir tepe üzerinde konumlanan Eski Uluborlu'da yer almaktadır (Lev. 1). Bugün tümüyle terk edilmiş olan Eski Uluborlu'da kale, cami, mescit, türbe, medrese, hamam ve çeşme gibi çeşitli türde ve tipte yapılar bulunmaktadır. Bu yapıların çeşitliliği ve yoğunluğu Hamidoğulları Beyliği'ne başkentlik yapmış olan Eski Uluborlu'nun Ortaçağ'dan kalan önemli bir Türk şehri olduğunu göstermektedir¹.

BALTA BEY HAMAMI

Eski Uluborlu'da sur dışında yerleşimin güneye bakan yamacında yer alan yapı kaynaklarda ve halk arasında "Balta Bey Hamamı" olarak tanınmaktadır (Lev. 3)². Hamamın inşa kitabesi ile vakfiyesi bulunmadığından yapım tarihi ve banisi kesin olarak bilinmemektedir. Araştırmacılar S. Demirdal, hamamın Uluğbey tekke menakibına göre 575 H./1179-1180 M. yılında Balta Bey adlı bir kişi tarafından yaptırıldığını belirtmektedir³. Selçuklu döneminde şehrin fethedilmesinde büyük emeği geçtiği belirtilen Balta Bey'in kimliği hakkındaki bilgilerimiz sınırlıdır⁴.

Balta Bey Hamamı doğu-batı doğrultusunda düzgün olmayan dikdörtgen plânlıdır (Lev.2). Güney cephenin batı köşesinin 4.30 m. doğusunda 1.00 m. dışa, 1.70 m. içe kademe yapan 0.55 m. kalınlığında bir duvar yer alır. Bu bölümün 9.00 m. doğusunda 1.70 m. dışa kademe yapan ve doğuya doğru 3.50 m. uzanan ikinci bir duvar bulunur. Ayrıca batı cephenin kuzey köşesinde 4.00 m. dışa taşkınlik yapan ek bir mekân vardır. Güney cephenin doğu bölümü ve doğu cephe tümüyle yıkılmıştır.

Hamam soyunmalık, ılıklik, temizlik mekânları, sıcaklık, halvetler ve su deposu bölümlerinden oluşmaktadır.

Soyunmalık mekânının güney ve doğu duvarları yıkılmıştır. Bu nedenle giriş kapısının konumu ve biçimi anlaşılamamaktadır. Kalıntılardan doğu-batı doğrultusunda dikdörtgen plânlı olduğu anlaşılan mekânın ortasında yuvarlak bir havuz bulunur. Soyunmalığın kuzey duvarında eksene simetrik batıda 0.20 m., doğuda 1.10 m., batı

duvarında eksenin kuzeyinde 0.70 m. dışa taşkın duvar kalıntıları görülür. Batı duvarının kuzey köşesinde 1.50 m.lik bölüm 0.70 m. kademelidir. Batı duvarın güneyinde, kuzey duvarın batısında sekiler yer alır. Soyunmalığın yaklaşık eksenindeki kapıdan ılıkliğe girilir.

Ilıklık mekânı kare plânlıdır. Ilıklık güneybatı köşede yer alan bir kapı ile birbirlerine bağlantılı iki dikdörtgen mekâna, batı duvarda eksenin hemen güneyindeki kapı ile sıcaklığa, kuzey duvarın batı köşesi ile doğusundaki birer kapı ile kare plânlı mekânlara açılmaktadır. Ilıklığın güneyindeki mekânlar doğu-batı yönünde dikdörtgen plânlıdır. Daha küçük boyutlu olan doğudaki mekâna, batıdaki mekânın doğu duvarı eksenindeki kapı ile girilir. Mekânın güneydoğu köşesinde sivri kemerli bir niş bulunur. Ayrıca batıdaki mekân, güneydoğu köşesindeki bir kapı ile tuvalet olarak kullanılan birime açılır. Bu mekânın doğu duvarı ile güney duvarının doğusu yıkılmıştır. Ilıklığın kuzeyindeki temizlik mekânlarından doğudaki daha küçük boyutludur ve güneybatı köşesindeki kapı ile ılıkliğe açılmaktadır. Batıdaki mekânın güney duvarının batı köşesinde ılıkliğa, batı duvarının güney köşesinde sıcaklığın kuzey eyvanına açılan birer kapı yer alır.

Sıcaklık mekânı, üç eyvanlı ve iki köşe hücreli plân şemasını yansıtmaktadır. Sıcaklığın orta bölümü kareye yakın dikdörtgen plânlıdır ve ortasında sekizgen bir göbek taşı yer alır. Sıcaklık doğusu hariç üç yönden dikdörtgen plânlı eyvanlara açılmaktadır. Batıdaki eyvanın batı duvarı ekseninde su deposuna açılan, güneydeki eyvanın güney duvarı ekseninde ise üst seviyede birer pencere bulunur. Sıcaklığın kuzeybatı ve güneybatı köşelerindeki sivri kemerli birer kapıyla halvetlere girilmektedir. Benzer özellikler gösteren halvetler kareye yakın dikdörtgen plânlıdır. Batıdaki su deposu kuzey-güney yönünde dikdörtgen plânlıdır ve ortasında yuvarlak bir havuz bulunur.

¹ Uluborlu için bkz. B. Üçok, Hamidoğulları Beyliği, *İlahiyat Fakültesi Dergisi*, I-II (1955), s. 73-80; S. Demirdal, Bütünyle Uluborlu, İstanbul 1968, s. 46; O. Turan, *Selçuklular Zamanında Türkiye Tarihi*, İstanbul 1984, s. 171-172; İ.H. Uzunçarşılı, *Anadolu Beylikleri ve Akkoyunlu, Karakoyunlu Devletleri*, Ankara 1988, s. 62.

² S. Demirdal, *age*, s. 134.

³ *age*, s. 134.

⁴ *age*, s. 134.

Örtü sisteminde tonoz ve kubbe kullanılmıştır. Ilıklığın güneyindeki mekânlar, eyvanlar ve su deposu sivri tonozla örtülüdür. Ilıklık üçgen kuşakla, temizlik mekânları köşe üçgenleriyle, sıcaklığın orta bölümü pendentiflerle, halvetler ise tromplarla geçilen birer kubbeye örtülüdür. Ilıklığın kuzeydoğusundaki mekânın kubbesi ile güneydeki mekânların ve eyvanların tonozunda birer, halvetlerin kubbesinde dörder, ilıklığın kubbesinde altı, sıcaklığın kubbesinde de beş yuvarlak tepe açıklığı bulunur.

Hamamın cephelerine baktığımızda doğu cephesi tümüyle, güney cephesinin ise doğusu yıkılmıştır (Lev. 4). Güney cephenin üst bölümü saçak seviyesinde düzensiz biçimde yıkılarak, batısı daha yüksek olacak şekilde kademelenmiştir. Cephenin orta bölümünün üst seviyesinde orijinalde de yuvarlatılmış biçimde bir kademelenme görülür (Lev. 5-6). Eksenin üst seviyesinde de dikdörtgen biçiminde bir pencere vardır. Pencerenin doğusundaki dışa taşkınlık yapan mekânın duvarları saçak seviyesinin yaklaşık 0.80 m. altında sona ermektedir.

Batı cephe ekseninde bugün büyük ölçüde yıkılmış olan ve orijinalde sivri külhan kemeri olduğu anlaşılan düzensiz bir niş bulunmaktadır (Lev. 7-8). Külhan kemerinin üzengileri görülmektedir. Cephenin kuzeybatı köşesine bitişik olan mekâna sekiz basamaklı bir merdivenle çıkılmaktadır. Orijinalde bu mekânın hamamın odunluğu olarak kullanıldığını düşünmekteyiz.

Kuzey cephe yapının bulunduğu arazinin eğimi içinde kaldığından algılanamamaktadır. Hamamın örtü sistemi dışı kısmen yansımaktadır. Güney cephede yaklaşık orta bölümde sivri tonozun dışa yansıdığı görülür. Ayrıca batı cepheden külhanın dikdörtgen prizmal tipteki bacası görülmektedir.

Hamamın doğu cephesi yıkıldığından doğrudan soyunmalığa girilmektedir (Lev. 9-11). Soyunmalığın doğu ve güney duvarları zemin seviyesinde güçlkle algılanmaktadır. Kuzey duvarın doğusundaki duvar kalıntısı beden duvarının yaklaşık 1.50 m. yüksekliğine kadar devam etmektedir. Batıdaki duvar parçası büyük ölçüde yıkılmıştır. Kuzey duvarın batı köşesinde üst seviyede zeminden yaklaşık 2.00 m. yüksek ve 1.70 m. yüksekliğinde sivri kemerli bir açıklık

görülmektedir. Açıklığın kuzeyde olabilecek bazı ek mekânlarla ilişkisi düşünülebilir. Ancak kuzey cephenin arazinin eğimi içinde kalması bu bölümün anlaşılmasını güçleştirmektedir. Soyunmalığın batı duvarında eksende yuvarlak kemerli bir kapı ile kuzeyinde yaklaşık 1.50 m. yüksekliğinde bir duvar parçası ve kuzey köşesinde yaklaşık 1.80 m. yüksekliğinde bir kademelenme görülür. Batı duvarın güney bölümü ile kuzey duvarın önündeki sekiler 0.30-0.40 m. yüksekliğindedir. Mekânın batı ve kuzey duvarlarına bitişik kalıntılar ile sekiler dikkate alındığında soyunmalıkta orijinalde mevcut olan kapalı mekânların varlığı anlaşılmaktadır. Kapalı mekânlar soyunma birimleri olarak kullanılmış olmalıdır.

Ilıklığın duvarlarındaki sivri kemerli kapılar yaklaşık eş yüksekliktedir (Lev. 12-13). Kuzeybatı köşedeki kapının kemer üzengi seviyesine kadar doldurulduğu görülür. Ilıklığın güneydoğusundaki mekânın doğu duvarındaki sivri kemerli niş zeminden 0.50 m. yüksek ve 1.10 m. yüksekliğindedir. Ilıklık mekânını örten kubbeye üçgen kuşakla geçilir. Kubbeye geçişlerin arasında, dikdörtgen niş içine açılmış yuvarlak kemerli nişler bulunur.

Sıcaklık mekânında döşemenin göçmesi sonucu ortasındaki göbek taşı büyük ölçüde tahrip olmuştur (Lev. 14). Kuzey, güney ve batıdaki eyvanlar sivri kemerlerle sıcaklığa açılmaktadır. Güneydeki eyvanın güney duvarının üst seviyesindeki pencere dıştan olduğu gibi içten de dikdörtgen biçimindedir. Batıdaki eyvanın batı duvarındaki pencere büyük ölçüde yıkıldığından düzensiz bir açıklığa dönüşmüştür (Lev. 15). Sıcaklığın orta bölümü dört parçalı pendentiflerle geçilen bir kubbeye örtülüdür (Lev. 16). Ilıklık mekânında olduğu gibi, sıcaklığa açılan kapılar da sivri kemerli ve eş yüksekliktedir. Su deposunun duvarları örtü sistemi seviyesinde kademelidir.

Hamamda moloz taş, kesme taş, tuğla, harç ve sıva kullanımı görülür. Moloz taş cephelerde ve içte beden duvarlarında örgü malzemesi olarak kullanılmıştır (Lev. 3-11). Güney ve batı cephelerde, soyunmalığın batı ve kuzey duvarlarında kullanılan moloz taşlar farklı boyutlarda yer yer düzensiz kesme taş malzeme ile birlikte uygu-

lanmıştır. Moloz taşların cephelerde düzensiz bir teknikte uygulandığı görülür.

Kesme taş kullanımı güney ve batı cephelerde yer yer düzensiz olarak, cephelerin alt ve üst seviyeleri ile köşelerde daha düzenli bir teknikte karışımına çıkar. Ayrıca yıkılmış olan külhan kemerinin örgüsünün de kesme taş olduğu üzengilerden anlaşılmaktadır (Lev. 7-8).

Tuğla, yapının örtü sisteminde, ılıklik ve sıcaklığa açılan kapıların kemerlerinde kullanılmıştır (Lev. 12-16). Yatay istifle dizilen tuğlalar 21x4.5 cm., 21x5 cm. boyutlarındadır.

Yapıda sıva, içteki tüm mekânların duvarları ve örtü sisteminde kullanılmıştır (Lev. 12-16). Beton harç güney cephenin batısı ile batı cephede hatıl olarak dikkati çeker. Beton harcın, belirleyemediğimiz XX. yüzyıl onarımlarının birinde yapılmış olduğunu düşünmekteyiz.

KARABEY HAMAMI

Eski Uluborlu'da sur dışındaki Büyük Çeşme Mahallesi'nde yer alan yapı kaynaklarda ve halk arasında "Karabey Hamamı" olarak tanınmaktadır⁵. Hamamın inşa kitabesi ile vakfiyesi bulunmamaktadır. Bu nedenle yapım tarihi ve banisi kesin olarak bilinmemektedir. Araştırmacılar S. Demirdal yapının Uluğbey tekke menakibına göre 637 H./1240 M. yılına tarihlendirilebileceğini ileri sürmektedir⁶.

Hamam dıştan kuzey-güney yönünde düzgün olmayan dikdörtgen plânlıdır. Doğu ve batı cephelerin yaklaşık orta bölümü eksene simetrik olarak dışa çıkıntılıdır. Batı cephede çıkıntılı bölümden itibaren duvar doğuya doğru eğim yapmaktadır. Kuzey cephenin önünde doğu köşenin 0.80 m. batısından itibaren 0.50 m. dışa çıkıntı yaparak güneye doğru eğimli bir duvar yer alır. Kuzey cephede eksenin doğusunda, doğu cephede eksenin kuzeyinde kemerli birer kapı bulunur. Yapı, S. Eyice'nin gruplandırmasına göre "Ortası kubbeli, enine sıcaklık ve çifte halvetli" tip içinde incelenebilir⁷.

Hamam, soyunmalık, ılıklik, sıcaklık, çift halvet ve su deposu bölümlerinden oluşmaktadır (Lev. 18-19).

Yapının kuzey cephesindeki duvar parçalarından bugün yıkılmış olan bir soyunmalığın varlığı anlaşılmaktadır. Doğu cephedeki kapıdan ılıklik mekânına girilir. Bu mekân doğu-batı doğrultusunda dikdörtgen plânlı ve beşik

tonoz örtülüdür. Güney duvarına eksenin batısında yarım yuvarlak bir niş ile, yaklaşık eksende sıcaklığa açılan kemerli bir kapı bulunur. Sıcaklık mekânı doğu-batı doğrultusunda dikdörtgen plânlıdır. Bu mekân, kemer kalıntılarından anlaşıldığına göre, kuzey-güney doğrultusunda atılan kemerlerle ortada kare, yanlarda dikdörtgen plânlı üç bölüme ayrılmıştır. Sıcaklığın doğu ve batısının beşik tonoz, orta bölümünün ise köşelerde yer alan pendentif kalıntılardan kubbe ile örtülü olduğu anlaşılmaktadır. Mekânın güney duvarında, eksene simetrik dikdörtgen niş içine açılmış kemerli birer kapı ile kare plânlı halvetlere girilmektedir. Köşelerdeki pendentif kalıntılardan halvetlerin kubbe ile örtülü oldukları görülmektedir. Batıdaki halvetin güney duvarı ekseninde su deposuna açılan bir pencere yer alır. Su deposu doğu-batı doğrultusunda dikdörtgen plânlı ve beşik tonoz örtülüdür.

Günümüzde Karabey Hamamı'nın güney cephesi tümüyle, doğu ve batı cepheleri ise kısmen, yüksek toprak seviyesinin altında kalmıştır (Lev. 17). Doğu cephede eksenin güneyi büyük ölçüde toprak altındadır (Lev. 20). Eksenin kuzeyinde ise zeminden 1.77 m. yüksekliğinde sivri kemerli bir kapı bulunmaktadır. Kapının çevresinde farklı seviyelerde hatıl yuvaları dikkati çekmektedir.

Kuzey cephede eksenin doğusunda, zeminden 1.44 m. yüksekliğindeki sivri kemerli kapının, kemer üzengisine kadar olan bölümü doldurulmuştur (Lev. 20).

Batı cephede de eksenin güneyi, doğu cephenin güneyinde olduğu gibi toprak altındadır. Eksenin kuzeyinde üst seviyede düzensiz bir açıklık görülür.

Bugün önemli ölçüde harap olmuş hamamda sıcaklık, halvetler örtü sisteminin çökmesi nedeniyle molozla doldurulmuştur. Hamamın iç mekânında sivri ve yuvarlak kemerli kapılar görülmektedir. Sivri kemerler ılıklik mekânının dışa ve sıcaklık mekânına açılan kapılarında, yuvarlak kemerler ise sıcaklık mekânından halvetlere açılan kapılarda kullanılmıştır (Lev. 21).

⁵ age, s. 134.

⁶ age, s. 134.

⁷ S. Eyice, İznik'te Büyük Hamam ve Osmanlı Devri Hamamları Hakkında Bir Deneme, *Tarih Dergisi*, 15 (1960), s. 99-120.

Pendantif kalıntılarından kubbeli olduğu anlaşılan sıcaklığın orta bölümünün örtü sistemi, kuzey ve güney duvarlarındaki sağır sivri kemerlerle taşınmaktadır (Lev. 22). Sıcaklığın kuzey ve güney duvarlarındaki kemerler kademelidir. Doğu ve batısındaki kemerlerin üzengisi ile kısmen yayları algılanabilmektedir (Lev. 23). Halvetlerin örtü sistemini taşıyan sağır sivri kemerler ise kademelidir. Hem sıcaklık mekânında, hem de halvetlerde örtü sistemini taşıyan kemerler arasında, ayrıca sıcaklık mekânındaki tonoz alınlıklarında eksende yüzeyssel nişler dikkati çekmektedir. Bu nişlerden sıcaklık mekânındakiler kaş, halvetdekiler ise sivri kemerlidir (Lev. 22). Hamamda tepe açıklığı sadece su deposunun tonozunda bulunmaktadır ve dikdörtgen biçimindedir. Yapıda moloz taş, kesme taş, tuğla, harç ve sıva olmak üzere beş tür malzeme kullanılmıştır (Lev. 20-23).

Moloz taş, içte ve dışta tüm duvarlarda, ılıklik, sıcaklık ve su deposunun tonozunda örgü malzemesi olarak kullanılmıştır. Doğu cephenin kuzeyinde moloz taşların oldukça küçük boyutlu moloz taşlarla çerçevelendiği düzensiz bir teknik uygulanmıştır. Hamamın içinde de yoğun olarak moloz taş kullanılmıştır. Mekânların duvarları sıvalı olduğundan, moloz taş örgü kısmen algılanabilmektedir.

Kesme taş, cephelerde kuzeydoğu ve kuzeybatı köşelerde yer yer zemin seviyesinde düzensiz bir biçimde kullanılmıştır. Ayrıca kapı kemerleri ile kubbeyi taşıyan kemerlerin örgüsü de kesme taşır.

Tuğla, sıcaklık mekânının orta bölümü ile halvetlerin örtü sisteminde kullanılmıştır (Lev. 22-23). Ayrıca bu mekânların duvarlarında da yer yer tuğla kullanımı görülür. Pendantiflerde kullanılan tuğla boyutları 26x5 cm., 28x4 cm., 28x4.5 cm., arasında değişmektedir.

Yapının içinde ve dışında beyaz kireç harç kullanılmıştır. Sıva ise hamamın içinde bütün mekânların duvarları ile örtü sisteminde görülür.

Hamamda sıcaklık ile halvetlerin duvarlarında sıva üzerine malakâri süslemeler bulunmaktadır. Bugün süslemeler büyük ölçüde tahrip olmuştur. Ancak sıcaklığın orta bölümünün güney duvarında yuvarlak madalyon içinde kiremit kırmızısı rengi olan kalem işi bezeme izleri seçilebilmektedir.

BÜYÜK ÇEŞME

Yapı, Eski Uluborlu'da sur dışında bulunan kendi adıyla tanınan Büyük Çeşme Mahallesinde yer alır.

Çeşme nişinin ekseninde mermer üzerine sülüsle yazılmış dört satırlık onarım kitabesi mevcuttur (Lev. 24-25)⁸. Kitabenin üzerinde güneydoğu köşede mermer üzerine sülüsle yazılmış ikinci bir kitabe parçası bulunur.

السلطاني

أكمل هذه العمارة المباركة في أيام دولة السلطان الا عظم

ظل الله في العالم غياث الدنيا والدين ابو الفتح كيهسرو بن كيقباد

برهان المؤمنين العبد الضعيف المحتاج الى رحمة ربه اللطيف في سنة

ثمانين و ستمائة

Kitabenin Transkripsiyonu:

Es-sultânî

Ekmele hâzihi'll-'imaret el-mübareket fi

eyyâmi devlet es-sultân el-a'zam zillu'llâhi

fil-'âlem Gıyâse'd-dünyâ ve'd-dîn ebû'l-feth

Keyhüsrev bin Keykubâd burhan el-mü'minîn
el-'abd üz-zaîf

el-muhtâc ilâ rahmeti Rabihi'l-latîf fi-sene

sitte ve selâsîn ve sitte mi'e⁹.

Kitabenin Tercümesi:

Bu kutsal imaretin onarımı, dünya ve dinin yardımcısı, büyük sultan, fatihler babası, mü'minlerin önderi, Allah'ın rahmetine muhtaç zayıf kul Keykubad oğlu Keyhüsrev'in devletli günlerinde 636 H./1238-39 M. senesinde yapıldı¹⁰.

Yapının çeşme nişinde yer alan kitabesinde 636 H./1238-39 M. yılında Selçuklu sultanlarından II. Gıyaseddin Keyhüsrev zamanında onarıldığı belirtilmektedir. Bu nedenle yapının 1238-39 yılından önceki bir tarihte inşa edilmiş olduğu anlaşılmaktadır. Kanımızca yapı, XIII. yüzyılın başında ya da ilk çeyreğinde inşa edilmiş olmalıdır.

⁸ H. Edhem, Anadolu'da İslami Kitabeler: Uluborlu, *Tarihi Osmani Encümeni Mecmuası*, 27 (1914-15), s. 148-154.

⁹ Kitabenin transkripsiyonu ve tercümesinin yapılmasına yardımcı olan Yard. Doç. Dr. Abdülkadir Güre'e teşekkür ederiz.

¹⁰ Ayrıca kitabenin tercümesi için bkz. S. Demirdal, *age*, s. 90.

Büyük Çeşme, su haznesi ile dikdörtgen biçimindeki çeşme nişi olmak üzere iki bölümden oluşmaktadır. Sivri kemerli olan çeşme nişi, sivri tonozla örtülmüştür (Lev. 24-25). Çeşme saçak seviyesinde eksene simetrik olarak hafif aşağıya eğimlidir. Nişin doğu duvarı ekseninde zeminden yaklaşık 0.35 m. yükseklikte 0.95x1.10 m. boyutlarında dört satırlık kitabe levhası bulunur. Kitabeliğin üzerinde güneydoğu köşeye yerleştirilmiş 0.35x0.45 m. boyutlarında ikinci bir kitabe levhası vardır. Orijinal kitabe ile bütünlük oluşturmayan bu parçanın başka bir yapıdan çeşmeye taşınmış olabileceğini düşünmekteyiz¹¹. Altaki kitabeliğin üzerinde, eksenden güneye kaymış 0.50x0.55 m. boyutlarında dikdörtgen bir pencere yer alır. Pencerenin su seviyesini kontrol etmek amacıyla açıldığı bilinmektedir.

Birinci kitabenin yaklaşık ekseninde ve güneyinde birer lüle dikkati çeker. Çeşme nişinde kitabeliklerin altında 0.50x2.00 m. boyutlarında yalak kısmı bulunmaktadır.

Çeşmede moloz taş, kesme taş, devşirme malzeme ve harç kullanımı görülür. Yapının su haznesi ve çeşme nişinde moloz taş örgü malzemesi olarak kullanılmıştır. Moloz taşlar düzensiz bir teknikte uygulanmıştır. Kesme taş, yer yer çeşme nişinin doğu ve batı duvarlarında kullanılmıştır¹². Çeşmenin yalak kısmı devşirme malzemeden oluşmaktadır. Çeşme nişinin duvarlarında XX. yüzyıl onarımlarında yapıldığı anlaşılan beton harç görülür.

MUHİDDİN ÇEŞMESİ

Çeşme, Eski Uluborlu'da sur dışında bulunan Salih Efendi Mahallesinde yer alır.

Yapı, inşa kitabesinde adı geçen banisine izafeten "Muhiddin Çeşmesi" adıyla tanınmaktadır¹². Halk arasında ise yapı "Miyedin Çeşmesi" olarak da bilinmektedir.

Yapının inşa kitabesi bulunmaktadır (Lev. 27). Çeşme nişinin eksenindeki dikdörtgen çerçeve ile kuşatılan sivri kemerli kitabelikte mermer üzerine sülüsle yazılmış dört satırlık inşa kitabesi vardır¹³.

بسم الله الرحمن الرحيم

وانزلنا من السماء ماء طهورا لنحيي به بلدة ميتا وبتا ونسقيه مما خلقنا انعاما

عمر هذه العين في ايام ملك الامراء ملك الدنيا والدين

عز نصره شيخ محي الدين بن يعقوب سنة اربع م و عشرين و سبعمائة

1. Bismillâhirrahmânirrahim

2. Ve enzelnâ mine'ssema'i mâen tahûra li-nuhiye bihi beldeten meyten ve nuskiyehû mimma halaknâ en'âmen (El Furkan Suresi, 48. - 49. Ayetler).

3. Emere hâzihi'i ayn fi-eyyâm-ı melik el-ümerâ melik'üd-dünyâ ve'd,din.

4. Azze nasrehu Şeyh Muhyi'd-din bin Yakup fi sene erba'a ve işrin ve seb'a mi'e.

Kitabenin Tercümesi:

1. Esirgeyen, bağışlayan Tanrı adıyla.

2. Ve kuru bir memlekete yeniden can verelim ve yarattıklarımızdan davalarını, çölde bulunan bir çok insanları sulayalım diye gökten tertemiz su indirdik.

3. Bu pınar, emirlerin meliki, dünya ve dinin talihi (Felekeddin) günlerinde.

4. Yardımı bol olsun, Yakub oğlu Şeyh Muhyiddin tarafından 724 (1323-24) senesinde yaptırıldı¹⁴.

Çeşme, inşa kitabesine göre Hamidoğullarından Dünder Bey zamanında, Yakub oğlu Şeyh Muhyiddin tarafından 724 H./1323-24 M. yılında yaptırılmıştır.

Muhyiddin Çeşmesi, su haznesi ile dikdörtgen biçimindeki çeşme nişi olmak üzere iki bölümden oluşmaktadır. Yuvarlak kemerli olan çeşme nişi beşik tonozla örtülmüştür (Lev. 26-27). Yapının kuzey cephesinin saçak seviyesinde eksene simetrik olacak biçimde aşağıya eğimli olduğu görülür. Çeşme nişinin güney duvarı ekseninde zeminden yaklaşık 0.35 m. yüksekte, 0.81x1.07 m. ölçülerinde dikdörtgen çerçeveli ve sivri kemerli olan bir kitabelik yer alır. Kitabeliğin alt kısmında yaklaşık eksende bir lüle görülür. Kitabeliğin 35 cm. üzerinde 0.60x0.70 m. ölçülerinde dikdörtgen bir pencere yer alır. Kitabeliğin

¹¹ Kitabe parçası belki de Uluborlu Kalesi'nden çeşmeye taşınmış olabilir.

¹² S. Demirdal, *age*, s. 92.

¹³ N. Köseoğlu, *Uluborlu Kitabeleri*, Ün. 2/13 (1935), s. 174-177; S. Demirdal, *age*, s. 92.

¹⁴ Kitabenin transkripsiyonu ve tercümesinin yapılmasında yardımcı olan Yard. Doç. Dr. Abdülkadir Güre'e teşekkür ederiz.

altında bulunan yalak kısmı 0.70x1.80 m. ölçülerindedir. Yapıda moloz taş, kesme taş ve devşirme malzeme kullanılmıştır. Çeşmenin su haznesi ve nişinde moloz taş örgü malzemesi olarak karşımıza çıkar. Düzensiz kesme taş çeşme nişinin kemeri ile doğu ve batı duvarlarında kullanılmıştır. Çeşmedeki kitabe levhası devşirme bir bloktur.

DEĞERLENDİRME

Konumuzu oluşturan Uluborlu Balta Bey Hamamı "Üç eyvanlı, iki köşe hücreli", Karabey Hamamı "Ortası kubbeli, enine sıcaklıklı ve çifte halvetli" plân tipi yansıtmaları açısından Anadolu'daki Selçuklu, Beylikler ve Osmanlı dönemi hamamları ile benzerlik göstermektedir. Üç eyvanlı, iki köşe hücreli plân şemasına Kayseri Huand Hatun Hamamı, kadınlar bölümü (1226 sonrası), Eğirdir Dünder Bey (1307-8), Ezine Sefer Şah (1393 öncesi), Balat 2 no.lu (14. yy), Peçin b (14. yy), Sivrihisar Seydiler (14. yy), Konya Meram (1424), Bursa Emir Sultan (1426), Edirne Topkapı (1444), Afyon Gedik Ahmed Paşa, kadınlar bölümü (1472), Karaman Sekizçeşme, erkekler bölümü (15. yy) ve İstanbul Langa (15. yy) hamamları örnek verilebilir¹⁵.

Karabey Hamamı'nda görülen ortası kubbeli, enine sıcaklıklı ve çifte halvetli plân tipi Tokat Pervane, kadınlar bölümü (1275), Mudurnu Yıldırım (1382), Bursa Haydarhane (1383), Balat 3 no.lu (14. yy), Peçin a (14. yy), Zile Tacettin İbrahim Paşa (14. yy), İnegöl Yıldırım (1389-1402), Bursa Nalincılar, kadınlar bölümü (1412 öncesi), Edirne Gazi Mihail Bey (1422), Bursa Muradiye (1426), Edirne Tahtakale (1435), Edirne Mezitbey (1442), Afyon Gedik Ahmet Paşa, erkekler bölümü (1472) ve Edirne İbrahim Paşa (15. yy) hamamlarında karşımıza çıkar¹⁶. Uluborlu'daki Balta Bey ve Karabey hamamlarında olduğu gibi örneklerde de soyunmalık, ılıklik, sıcaklık, halvetler ve su deposu bölümleri aynı eksen üzerinde konumlanmıştır.

Uluborlu Balta Bey ve Karabey hamamlarında moloz taş, kesme taş, tuğla, harç ve sıva kullanımı görülür. Moloz taş örgü malzemesi olarak Balta Bey Hamamı'nın içte ve dışta tüm duvarlarda, Karabey Hamamı'nda ise beden duvarlarında, ılıklik, sıcaklık ve su deposunun tonozunda kullanılmıştır. Anadolu'daki Selçuklu,

Beylikler ve Osmanlı dönemi hamamlarında da moloz taşın örgü malzemesi olarak kullanımı yaygındır. Divriği Bekir Çavuş (1228), Kayseri Huand Hatun, Balat 1-4 no.lu, Peçin Hamam a-b, Konya Meram, İstanbul Langa hamamları örnek verilebilir¹⁷. Moloz taşın hamamlarda oldukça düzensiz bir teknikle uygulandığı görülür. Kesme taş Balta Bey Hamamı'nda cephelerde alt ve üst seviyelerde ve köşelerde, külhan kemerinde, Karabey Hamamı'nda ise cephelerin köşelerinde ve yer yer alt seviyeler ile kemerlerin örgülerinde kullanılmıştır. Anadolu'daki hamamlarda da kesme taş kullanımı yaygın olmakla birlikte yer yer cephelerde kapı-pencere kemerleri ile sövelentolarında kullanıldığı görülür. Örnek olarak Divriği Bekir Çavuş, Tokat Pervane, Mudurnu Yıldırım ve Konya Meram hamamlarını verebiliriz¹⁸. Tuğla Balta Bey Hamamı'nda örtü siste-

¹⁵Üç eyvanlı ve iki köşe hücreli hamamlar için bkz. K. Aru, *Türk Hamamları Etüdü*, İstanbul 1949, s. 61-62, pl. 41 (İstanbul Langa); E. H. Ayverdi, *İstanbul Mimari Çağının Menşei Osmanlı Mimarisinin İlk Devri 630-805 (1230-1402)*, I, İstanbul 1966, s. 497-498, pl. 857 (Ezine); A. Arel, *Menteşe Beyliği Devrinde Peçin Şehri, Anadolu Sanatı Araştırmaları*, I (1968), s. 69-98, şek. 9; E. Yurdakul, *San Buluntulara Göre Kayseri'deki Hunat Hamamı, Selçuklu Araştırmaları Dergisi*, 2 (1970), s. 141-151, şek. 1; S. Erken, *Edirne Hamamları, Vakıflar Dergisi*, 10, (1973), s. 407-419, pl. 3; Y. Önge, *Konya'nın Meram Mesiresindeki Mimari Bir Manzume, Vakıflar Dergisi*, 10, (1973), s. 367-383, Lev. 11; A. Durukan, *Balat'ta Türk Devri Eserleri, Hacettepe Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Doktora Tezi*, Ankara 1982, s. 97-104, Lev. 127; Anonim, *Türkiye'de Vakıf Abideler ve Eski Eserler I*, Ankara 1983, s. 118-120 (Afyon); Anonim, *Türkiye'de Vakıf Abideler ve Eski Eserler III*, Ankara 1983, s. 359-360 (Bursa Emir); Y. Önge, *Anadolu'da XII-XIII. Yüzyıl Türk Hamamları*, Ankara 1995, şek. 2, 8.

¹⁶Ortası kubbeli, enine sıcaklıklı ve çifte halvetli hamamlar için bkz. E. H. Ayverdi, *age*, s. 287-289, pl. 436 (Bursa Nalincılar), 349-354, pl. 581 (Mudurnu); A. Arel, *a.g.m.*, s. 84-85, şek. 8; E.H. Ayverdi, *Osmanlı Mimarisinde Çelebi ve II. Sultan Murad Devri 806-855 (1403-52)*, II, İstanbul 1972, s. 320-321, pl. 573 (Bursa Muradiye); S. Erken, *a.g.m.*, s. 406-415 pl. 2-3, 7, 9; A. Durukan, *age*, s. 234-242, lev. 136; Anonim, *age*, (I. Cilt), s. 118-120 (Afyon); Y. Ötügen - A. Durukan - H. Acun - S. Pekak, *Türkiye'de Vakıf Abideler ve Eski Eserler IV*, Ankara 1986, s. 130-131, pl. 38 (İnegöl); H. Çal, *Zile Hamamları, Türk Etnografya Dergisi*, 18 (1988), s. 107-109, pl. 4.

¹⁷Moloz taş kullanımı için bkz. A. Arel, *a.g.m.*, s. 84-88, res. 1-10 (Peçin); Y. Önge, *a.g.m.*, s. 369-375, res. 4-6 (Konya Meram), A. Durukan, *age*, lev. 119 a-122 a, 130 a-134 a, 139 a-151 b, 152 b-155 a (Balat), Y. Önge, *age*, s. 179-184 (Divriği), 191-208 (Kayseri).

¹⁸Kesme taş kullanımı için bkz. E. H. Ayverdi, *age*, (not 15), s. 349-354 (Mudurnu); Y. Önge, *age*, res. 4-6 (Meram), Y. Önge, *age*, s. 179-184 (Divriği).

Lev. 1: Eski Uluborlu, genel görünüm.

Lev. 3: Balta Bey Hamamı, genel görünüm.

Lev. 4: Balta Bey Hamamı, güneydoğudan görünüm.

Lev. 5: Balta Bey Hamamı, güney cepheye bakış.

Lev. 6: Balta Bey Hamamı, güney cephe ayrıntı.

Lev. 9: Balta Bey Hamamı, soyunmalık.

Lev. 12: Balta Bey Hamamı, ılıklik, kuzey duvar.

Lev. 13: Balta Bey Hamamı, ılıklik, batı duvar.

Lev. 14: Balta Bey Hamamı, sıcaklik, göbek taşı.

Lev. 15: Balta Bey Hamamı, sıcaklik, batı eyvan.

Lev. 16: Balta Bey Hamamı, sıcaklik, kubbe ayrntı.

Lev. 17: Karabey Hamamı, üstten görünüm.

Lev. 20: Karabey Hamamı, kuzey ve doğu cephe.

Lev. 24: Uluborlu, Büyük Çeşme.

Lev. 27: Uluborlu, Muhiddin Çeşmesi, kitabe

Lev. 25: Uluborlu, Büyük Çeşme, kitabe.

Lev. 26: Uluborlu, Muhiddin Çeşmesi.

minde, ılıklik ve sıcaklığa açılan kapıların kemerlerinde, Karabey Hamamı'nda sıcaklığın orta bölümü ile halvet hücrelerinin örtü sistemlerinde kullanılmıştır. Anadolu'daki hamamlarda da örneklerimizde olduğu gibi tuğlanın kemerde ve örtü sisteminde kullanımı yaygındır. Kayseri Huand Hatun, Konya Sahip Ata (1258-79), Balat 1-4 no.lu ve Konya Meram hamamlarını örnekler arasında sayabiliriz¹⁹.

Uluborlu Karabey Hamamı'nın sıcaklık ve halvetlerinin duvarlarında malakâri süslemeler görülür. Kesin olarak algılanamayan bu süslemelerde geometrik ve bitkisel motiflerin kullanıldığı anlaşılmaktadır. Anadolu'daki bazı hamamlarda da malakâri süslemelere rastlanmaktadır. Mardin Sitte Radviyye (12. yy. sonu), Beyşehir Eşrefoğlu (1299), Balat 2 no.lu, İshaklı Çifte (15.yy), Bursa Demirtaş (15. yy) ve Gemlik Büyükkumla köyü 1. no.lu hamamlarını örnek verebiliriz²⁰. Karabey Hamamı'nın sıcaklığında görülen kalem işi bezemeler Anamur Mamuriye Kalesi Hamamı (14. yy)'nın duvarlarında karşımıza çıkar²¹.

İncelediğimiz Uluborlu Balta Bey ve Karabey hamamları görüldüğü gibi plân şeması, malzeme-tekni ve süsleme özellikleriyle Anadolu'daki XIII-XIV. yüzyıl hamamları ile benzerlikler yansıtmaktadır. Hamamların bulunduğu Eski Uluborlu'nun Selçuklu ve Beylikler döneminde önemli bir Türk yerleşmesi (Hamidoğulları Beyliği'nin başkenti) olduğu da dikkate alınarak yapıların XIII-XIV.yüzyıla tarihlendirilmelerinin uygun olacağı görüşündeyiz.

Uluborlu Büyük Çeşme ve Muhiddin Çeşmesi su haznesi ve çeşme nişi olmak üzere iki bölümden oluşmaktadır. Büyük Çeşme sivri kemerli, Muhiddin Çeşmesi yuvarlak kemerli çeşme nişine sahiptirler. Anadolu'daki Selçuklu ve Beylikler dönemi çeşmelerine ait bilgilerimiz sınırlı olmakla birlikte, bilinen çeşmelerin örneklerimizle ortak özellikler yansıttığı görülür. Örnek olarak Antalya Ahi Yusuf Çeşmesi (1249), Kayseri'deki Sahibiye (1266) ve Oduncu (1582) Çeşmeleri ile Karaman İbrahim Bey İmareti Çeşmesi'ni (1433) verebiliriz²².

Görüldüğü gibi Uluborlu'daki hamam ve çeşmeler Selçuklu-Hamidoğulları Beyliği döneminin önemli özgün örneklerini oluşturmaktadır. Eski yerleşimin (Ortaçağ şehrinin) bugünkü Uluborlu'ya taşınması sonucu yapılar da kendi kaderlerine terk edilmiştir. Dileğimiz bu yapıların işlevine uygun olarak kullanılması ve yaşatılmasıdır.

¹⁹ Tuğla kullanımı için bkz. Y. Önge, *age*, s. 369,375, res. 4-6 (Meram); A. Durukan, *age*, s. 222, 233, 241, 247, lev. 119 b - 124 a, 131 b - 133b, 141, 152 b-155 a (Balat); Y. Önge, *age*, s. 229 - 236 (Sahip Ata).

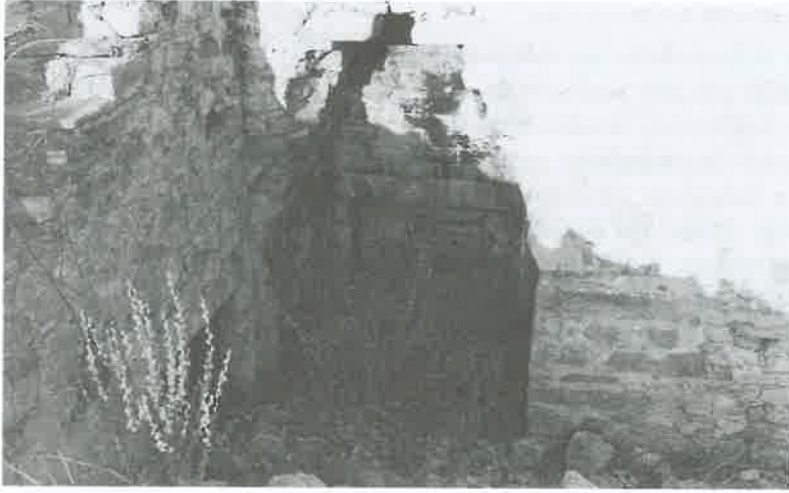
²⁰ Malakari Süslemeler için bkz. Y. Önge, *age*, s. 80-82; A. Durukan, *age*, s. 233 (Balat), Y. Ötügen - A. Durukan - H. Acun - S. Pekak, *age*, s. 71-72, res. 3 (Gemlik7).

²¹ Y. Önge, Anamur Mamuriye Kalesi Yanındaki Hamam, *Vakıflar Bülteni*, I (1970), s. 106-114.

²² Çeşmelerle ilgili olarak bkz. E. Diez - O. Aslanapa - M. M. Koman, *Karaman Devri Sanatı*, İstanbul 1950, s. 84, şek. 114; Ö. Yörükoğlu, *Kayseri Çeşmeleri*, s. 121-124, 128-131; Y. Önge, Antalya'daki Selçuklu Çeşmeleri Hakkında Bazı Görüşler, *Antalya IV. Selçuklu Semineri* (Bildiriler), 13-14 Mart 1992, Antalya 1993, s. 70-79; M. Denktas, *Karaman Çeşmeleri*, Kayseri 2000, s. 19-25; M. Denktas, *Kayseri'deki Tarihi Su Yapıları* (Çeşmeler, Hamamlar), Kayseri 2000, 28-30.

Lev. 7: Balta Bey Hamamı, güney ve batı cephe, genel görünüm.

Lev. 8: Balta Bey Hamamı, batı cephe ayrıntı.

Lev. 10: Balta Bey Hamamı, soyunmalık, ayrıntı.

Lev. 11: Balta Bey Hamamı, soyunmalık, ayrıntı.

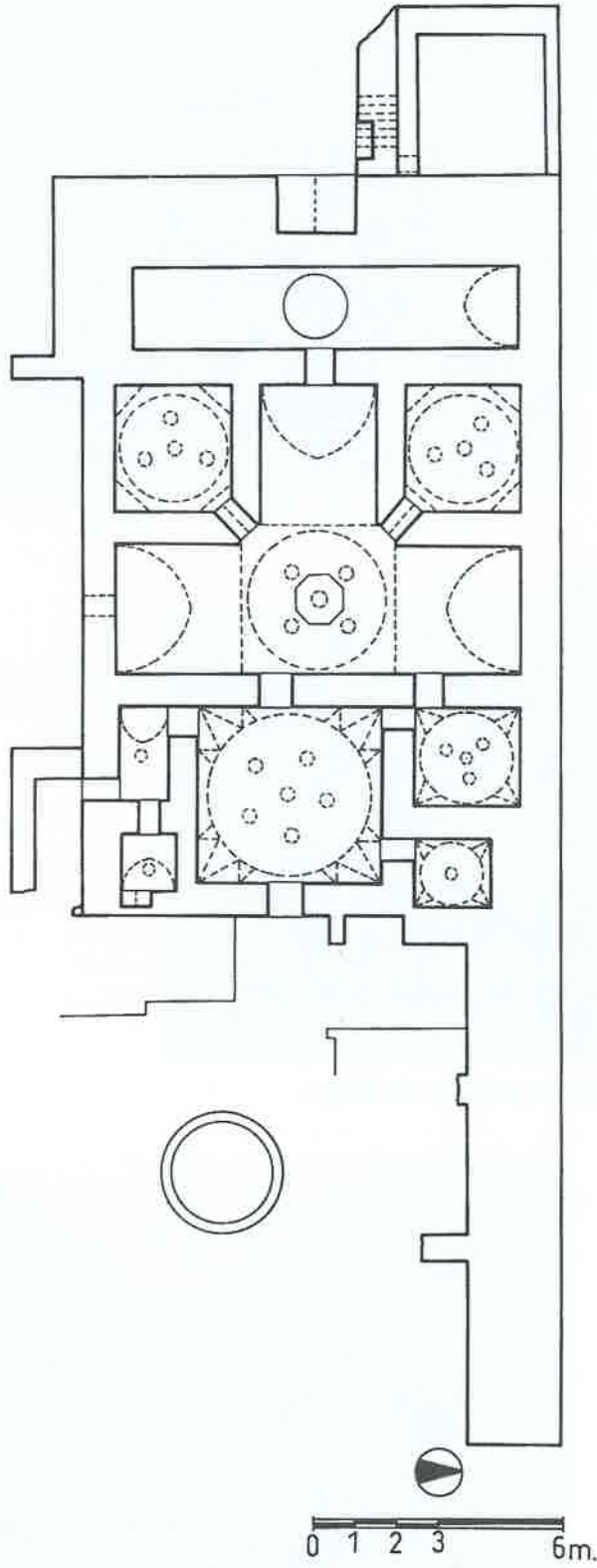
Lev. 21: Karabey Hamamı, sıcaklık, güney duvar, ayrıntı.

Lev. 22: Karabey Hamamı, sıcaklık, orta bölüm.

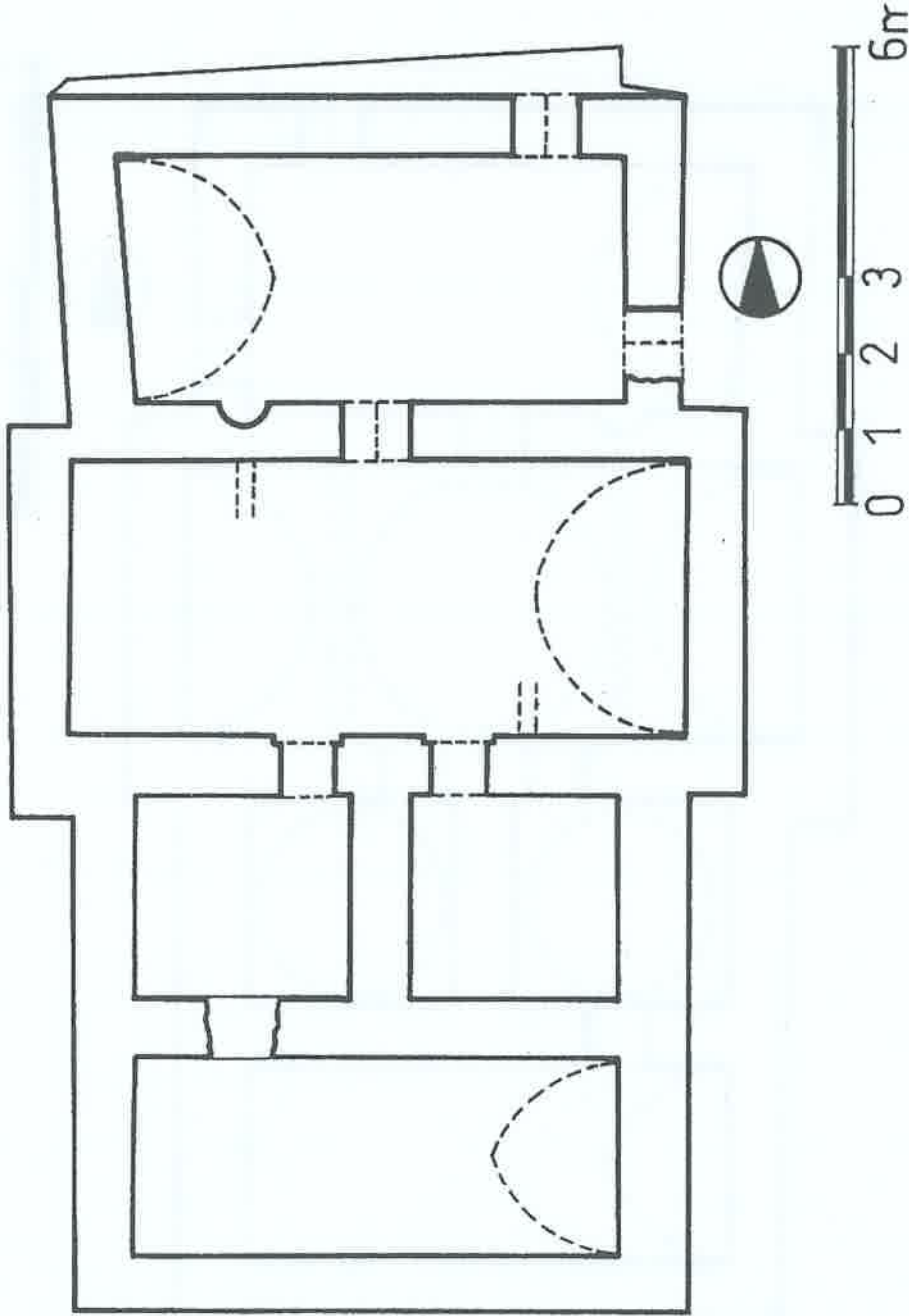

Lev. 23: Karabey Hamamı, sıcaklık, orta bölüm, ayrıntı.

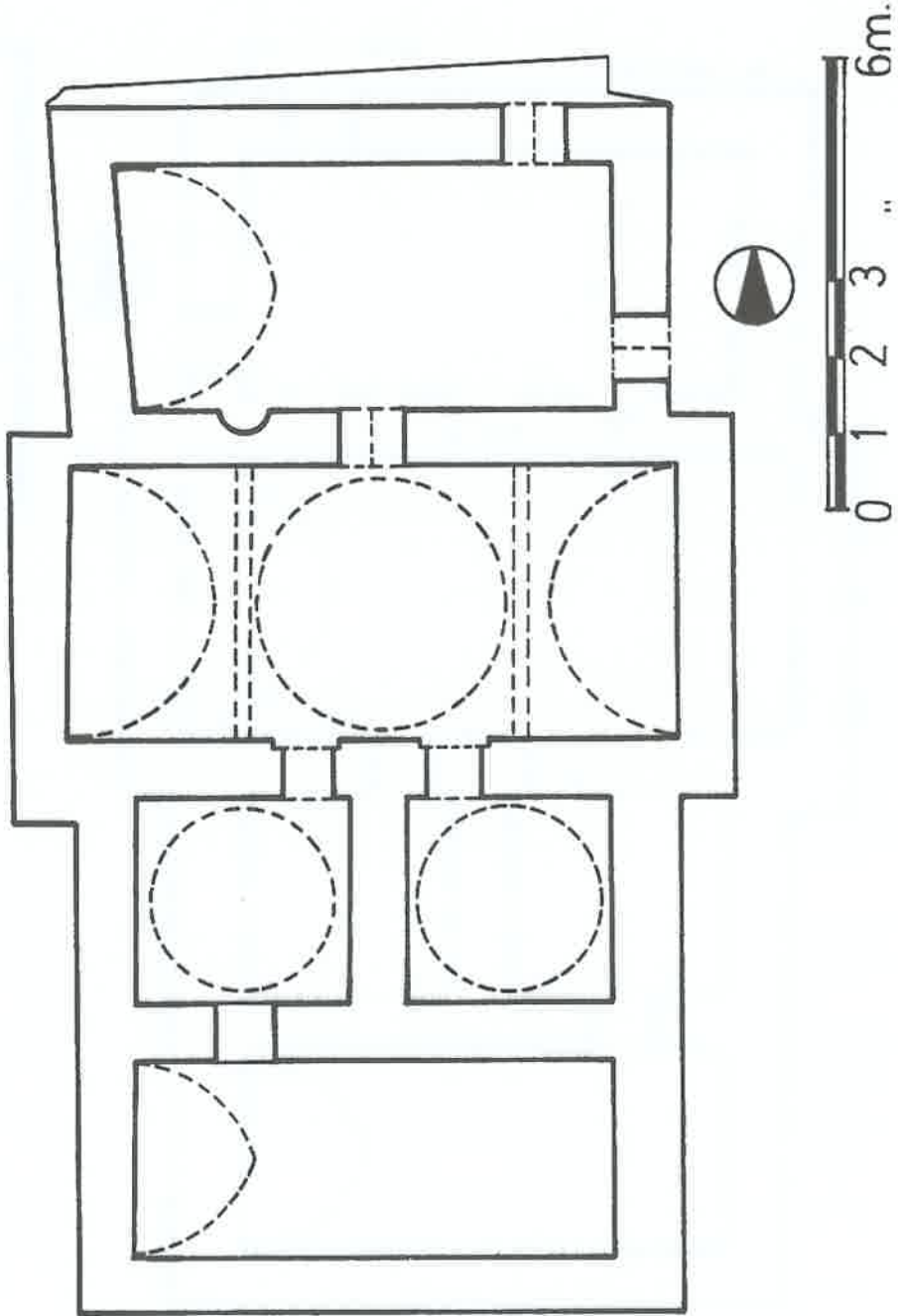

Lev. 2: Balta Bey Hamamı, rölöve planı.

Çizen: M. Görür, T. Yazar.

Lev. 18: Uluborlu Karabey Hamamı, rölöve plânı.
Rölöve: O. Doğan, A. Engin, M. Görür
Çizen: M. Görür, T. Yazar

Lev. 19: Karabey Hamamı, restitüsyon planı.

Çizen: M. Görür, T. Yazar